

KRZYSZTOF PAWLIK

PRECJOZA KOŚCIOŁA BOŻOGROBCÓW PW. ŚWIĘTYCH PIOTRA I PAWŁA W NYSIE W 1720 ROKU

W Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu są przechowywane akta wizytacji przeprowadzonej w kościele i klasztorze bożogrobców w Nysie przez dziekana kapituły katedralnej i wikariusza generalnego diecezji wrocławskiej hr. Leopolda à FRANCKENBERG¹. Do sprawozdania z wizytacji dołączono dwustronicowy wykaz cenniejszych paramentów tego kościoła pt. *Inventarium seu Consignatio totius Suppellectilis Pretiosioris Ecclesiae SS. Petri et Pauli Canonice Regularium Crucigerorum Nissae*², pisany wprawdzie inną ręką, ale z pewnością w tym samym czasie co sprawozdanie z wizytacji.

Pierwsza połowa XVIII w. to okres budowy przez bożogrobców nowego klasztoru i kościoła. Obydwa te obiekty należą do najwspanialszych przykładów architektury barokowej w Nysie. Klasztor został wzniesiony w latach 1708–1713 za prepozyta generalnego bożogrobców Urbana STENZLA, a kościół w latach 1720–1730.

Inwentarz precjozów dotyczył jednakże nie kościoła nowego, bo kamień węgielny pod jego budowę wmurowano 29 sierpnia 1720 r.³, a więc w 2 miesiące po wizytacji z 11 lipca tego roku. Wcześniejszy kościół gotycki, służący bożogrobcom od 1624 r. po przeniesieniu ich z klasztoru na Rynku Solnym⁴, nosił wezwanie Świętych Piotra i Pawła i zajmował parcelę przy ulicy Św. Piotra. Został pierwotnie zbudowany w 1434 r. dla minorytów wraz ze szpitalem dla ubogich mężczyzn. Minoryci opuścili tę siedzibę w 1450 r., a kościół w 1513 r. spłonął. Niedługo później został odbu-

¹ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej AAWr.), sygn. II b 85, *Visitatio Crucigerorum Nissensium peracta Anno 1720. a reverendissimo ac illustrissimo domino Leopoldo Sigismundo comite à Franckenberg decano et vicario generali Vratislaviensi 11 Junii 1720*, k. 1–19; brudnopis tego dokumentu przechowywany w tym samym archiwum został opatrzony sygnaturą II b 86. O Leopoldzie à Franckenberg zob. J. PATER, *Wrocławska kapituła katedralna w XVIII wieku*, Wrocław 1998, s. 183–184.

² AAWr., sygn. II b 85, k. 20–20 v.

³ H. DITTRICH, *Beiträge zur Geschichte der Kreuzherren mit dem doppelten roten Kreuz in Neisse*, „Jahresbericht des Neisser Kunst- und Altertumsvereins” (dalej: „Jahresbericht”) 18 (1914), s. 29.

⁴ Zob. K. PAWLIK, *Dzieła sztuki w klasztorze bożogrobców nyskich w początkach XIX wieku*, RTSO 12 (1987), s. 311.

dowany i w 1624 r. przekazany bożogrobcom. Ponieważ z upływem wieków stan techniczny świątyni się pogarszał, zaistniała potrzeba budowy nowej. Ten nowy kościół w stylu baroku powstał przy ulicy Brackiej w latach 1720–1730, natomiast poprzedni — gotycki, uległ rozbiórce około 1750 r.⁵

Wizytacje klasztoru i kościoła bożogrobców były prowadzone przed 1720 r. wiele razy⁶. Nie zachowały się, niestety, wykazy paramentów, które zazwyczaj stanowiły załączniki do protokołów powizytacyjnych. Odpisy samych protokołów z akt archiwalnych sporządził znany historyk nyski XIX w. August KASTNER⁷. Protokół pierwszej wizytacji, o której posiadamy wiadomość, pochodził z 1580 r.⁸ Inwentarz paramentów kościoła z tego roku trafił do kancelarii biskupiej we Wrocławiu⁹ i nie dotrwał do naszych czasów. Kolejny inwentarz pochodził z 1591 r.¹⁰, a następny z 1644 r.¹¹ Kastner, podając na wstępie tomu zawierającego m.in. cytowane odpisy protokołów wizytacji, a zatytułowanego *Zur Geschichte des Kreuzstiftes*, powołał się na oryginał przechowywany w Archiwum Państwowym (*Staatsarchiv*) we Wrocławiu. Miała to być jednostka *Archivium Ordinis Nissense* opatrzona sygnaturą Rep. 135 D 271. Niestety, akta te zaginęły podczas II wojny światowej, a wraz z nimi inwentarze paramentów kościoła bożogrobców w Nysie z czasów do XVIII w.

Wzmianki o pojedynczych naczyniach liturgicznych można napotkać w kronice klasztornej. Z okresu do 1720 r. należą do nich następujące: łożka srebrna na kadzi-dło, zakupiona przez prepozyta Marcina LAGUSA (1591–1615) i będąca w kościele bożogrobców jeszcze w czasach pisania kroniki (tj. w I poł. XVIII w.¹², oraz kielich

⁵ G. WEISSER, *Führer durch Neisse und seine Geschichte*, Neisse 1939, s. 17; TENZE, *Neisse, Kr. Neisse*, w: E. KEYSER (wyd.), *Deutsches Städtebuch*, Stuttgart 1929, s. 824; wcześniejszą, mało prawdopodobną datę budowy kościoła i szpitala Św. Piotra i Pawła — rok 1370, podaje J.F. PEDEWITZ, *Historia ecclesiastica ecclesiae parochialis s. Jacobi Nissae*, B. Ruffert (wyd.), Neisse 1905, s. 16.

⁶ Archiwum Państwowe w Opolu (dalej: AP Opole), *Zbiór Kastnera* (dalej ZK), sygn. K 17, *Scriptores rerum Nissensium cura et studio Augusti Kastner*, t. XVIII, s. 101: *Visitationes, commissiones, inventiones episcopales per deputatos suos in nostrum ordinem exercitae 1580, 1591, 1644, 1667, 1680, 1720*; wzmianki o wizytacji z 1680 r. zawiera także jednostka archiwalna AP Opole, ZK, sygn. K 16, *Scriptores rerum Nissensium*, t. XVII, s. 22–23, 59–60, 189.

⁷ O Kastnerze i jego zbiorze zob.: A. KATTNER, *August Kastner*, „Oberschlesien” 11 (1912–1913), s. 100–105; K. RÓZANOWSKI, *Zbiór Kastnera jako źródło badań historii nyskiego regionu*, „Kwartalnik Opolski” 8 (1962), nr 2, s. 77–90.

⁸ AP Opole, ZK, sygn. K 17, *Visitatio facta in monasterio Crucigerorum Anno 1580 die 5 May*, s. 31–39.

⁹ *Tamże*, s. 31: *Inventarium Clenodiorum et ornamentorum hujus ecclesiae est conscriptum jussu Reverendissimi domini Episcopi Casparis [von Logau] pia memoriae, cujus exemplum extare putant in Cancellaria Episcopali, ad quod Inventario singula Clenodia et ornamenta exigi debent quando vocabit.*

¹⁰ *Tamże: Inventarium Matthiae Adam praepositi 1591. 7 Januarii*, s. 36–39 (język łaciński), s. 52–56 (język niemiecki).

¹¹ *Tamże: Commissio Serenissimi Episcopi Caroli Ferdinandi de Statu praepositurae Nissensis et de administratione Ecclesiasticorum super eorum excessus et defectus potissimum domini Rotter, ad annum 1644. die 6. Martii*, s. 57–64.

¹² F.A. FUCHS, *Series praepositorum Nissensium*, w: G.A. STENZEL (wyd.), *Scriptores rerum Silesiacarum*, t. II, Breslau 1839, s. 410.

mszalny sprawiony przez prepozyta U. Stenzla (1699–1720)¹³ Ten ostatni prepozyt zaopatrzył kościół w szaty liturgiczne koloru białego, czerwonego i czarnego za sumę 6000 talarów¹⁴

W aktach wizytacji z 1720 r. paramenty kościoła bożogrobców zostały wykazane dwukrotnie. Najpierw w tekście sprawozdania z wizytacji, a następnie w cytowanym wyżej załączniku stanowiącym spis (inwentarz) precjozów. Odnośny fragment sprawozdania z wizytacji ma następujące brzmienie¹⁵:

[...] alia tamen ornamenta Dominicis, et festis praecipue majoribus adhiberi solita sunt pretiosa diversorum colorum, omnia per Praepositum Urbanum expensis, ut refertur, 6000. florenorum procurata, cujus Inventarium, una cum tabula fundationum quae impraesentiarum persolvuntur in visitatione fuit exhibitum.

Argenteria de factó consistit in Pontificali uno, pelvibus, et vasis in fusorijs duobus, Cruce et annulo pontificali cum catenula una lampadibus 3, majore et minore ac illa quae spectat ad congregationem. Monstrantijs 2. majore et minore. Crucibus 2. una majore pro majori Altari, altera argentei Laminis in lateribus obducta pro Processionibus. Ciborijs 2. majore et minore. Pontificalibus 2. Calicibus, et patenis 7. Calice aureo 1. paribus ampullarum cum scutellis 3. Scypho pro Communicantibus 1. aspersorio cum vasculo 1. Thuribulo cum Cochleari, et Navicula 1. Cordis pro B.V. et S. Annae 6. tabellis votivis 6. Coronis 6. Cingulis 2. Sceptro uno. Caeterum quaecunq[ue] alia tum pro Sacrificio Missae, tum etiam pro alijs functionibus Sacris requisita in Sufficiensi numero adsunt, et Sacrarium habetur post Altare Majus.

W dołączonym do sprawozdania z wizytacji spisie precjozów te same przedmioty zostały uszeregowane w formie dwóch tabel, z których jedna stanowi wykaz przedmiotów metalowych bądź pozłacanych (srebrzonych), a druga — szat liturgicznych. Ten załącznik, jako bardziej szczegółowy, zamieszczamy poniżej *in extenso* wraz z tłumaczeniem na język polski.

Niewiele z tego inwentarza zachowało się do dzisiaj. Inwentaryzacja zabytków prowadzona ok. 1960 r. przez Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk ujmuje spośród paramentów mających metrykę z czasów do 1720 r. jedynie puszkę regencyjną z 1719 r. złotnika nyskiego Marcina VOGELHUNDA¹⁶. W publikacjach XIX-XX w. zostały wymienione jako pochodzące z okresu do momentu sporządzenia inwentarza precjozów następujące przedmioty: pacyfikał srebrzony z 1577 r. z wygrawerowanym ornamentem, którego krzyż był pokryty kwiatami późnogotyckimi z blachy srebrzonej¹⁷, kielichy z 1697 i 1713 r.¹⁸ oraz ornat z około 1600 r.¹⁹ Niewykluczone,

¹³ *Tamże*, s. 443; DITTRICH, *art. cyt.*, s. 28; podaje wiadomość o 3 kielichach sprawionych przez prepozyta Stenzla.

¹⁴ FUCHS, *dz. cyt.*, s. 443.

¹⁵ AAWr., sygn. II b 85, k. 4v-5.

¹⁶ T. CHRZANOWSKI, M. KORNECKI (red.), *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. VII, Warszawa 1963, z. 9, s. 113, fig. 402.

¹⁷ H. LUTSCH, *Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Oppeln*, Breslau 1894, s. 105; M. WARMBRUNN, *Neisse/Schlesien. Kuratalkirche St. Peter u. Paul (Kreuzkirche)*, München 1937, s. [12–13].

¹⁸ LUTSCH, *dz. cyt.*, s. 105; WARMBRUNN, *dz. cyt.*, s. [13]. Kielich z 1713 r. był dziełem złotnika nyskiego Jana Franciszka Hartmanna (W KRAUSE, *Grundriss eines Lexikons bildender Künstler und Kunsthandwerker in Oberschlesien*, t. II, Oppeln 1935, s. 51.

¹⁹ LUTSCH, *dz. cyt.*, s. 105; WARMBRUNN, *dz. cyt.*, s. [13].

że jeszcze inne paramenty figurujące w wykazie precjozów z 1720 r. zostały wykazane w publikacjach XIX–XX w., lecz brak dokładnej datacji (określano je jako pochodzące z XVIII w.) pozwala wysunąć jedynie takie przypuszczenie²⁰. Wszak do nowego kościoła barokowego bożogrobców zakupiono nowe paramenty, czego ni-
kłe ślady można znaleźć w kronice klasztornej²¹

Inventarium, Seu Consignatio totius Supellectilis Pretiosioris Ecclesiae SS. Petri et Pauli Canonorum Regularium Crucigerorum Nissae

[1] Pontificale Argenteum	1
[2] Sielberne Gießbecken sambt den Kannen	2
[3] Annulus Pontificalis, et Crux Pontificalis cum Catenuła	1
[4] Argenteae Lampades major, et Minor, et 1. Congrega[tio]n[is]	3
[5] Monstrantiae major, et Minor	2
[6] Crux argentea Major pro exornando Majori Altari	1
[7] Crux Processionalis à Latere argenteis Laminis circumducta habens effigiem ex una parte Crucifixi, et altera B. V.	1
[8] Ciboria argentea maius, et minus	2
[9] Ponificalia argentea	2
[10] Calices argentei cum patenis	7
[11] Calix aureus	1
[12] Paria ampullarum argenteorum cum scutellis	3
[13] Scyphus argenteus pro Com[m]unicantibus	1
[14] Aspersionum argenteum cum Vasulo	1
[15] Thuribulum argenteum cum navicula, et Cochleari	1
[16] Vasculum argenteum pro Sacro oleo infirmorum	1
[17] Coronae argenteae pro B. V.	2
[18] Sceptrum argenteum pro B. V.	1
[19] Corda argentea pro B. V.	3
[20] Coronae argenteae ad S. Annam, B. V. et Jesulum	3
[21] Tabulae argenteae ad S. Annam	6
[22] Corda argenteae ad S. Annam	4
[23] Cingula argentea	2

Inwentarz lub wykaz cenniejszego wyposażenia kościoła bożogrobców pw. Świętych Piotra i Pawła w Nysie

1. Pontyfikał srebrny	1
2. Lavabo srebrne wraz z dzbanuszkami	2
3. Pierścień pontyfikalny i krzyż pontyfikalny z łańcuszkiem	1
4. Lampy srebrne – większa i mniejsza, i jedna bractwa [Grobu Bożego Jerozolimskiego]	3
5. Monstrancje większa i mniejsza	2
6. Krzyż srebrny większy, zdobiący ołtarz główny	1
7. Krzyż procesyjny otoczony po bokach blaszkami srebrnymi, mającymi z jednej strony wizerunek Ukrzyżowanego, z drugiej NMP	1
8. Cyboria srebrne większe i mniejsze	2
9. Pacyfikały srebrne	2
10. Kielichy srebrne z patenami	7
11. Kielich złoty	1
12. Pary ampulek srebrnych z tackami	3
13. Puszka srebrna na komunikanty	1
14. Kropidło srebrne z naczynkiem	1
15. Kadzielnica srebrna z łódką i tyżeczką	1
16. Naczynko srebrne na olej święty chorych	1
17. Korony srebrne Najświętszej Panny	2
18. Berło srebrne Najświętszej Panny	1
19. Serca srebrne Najświętszej Panny	3
20. Korony srebrne św. Anny, Najświętszej Panny i Jezuska	3
21. Ramki srebrne [do wotów przy ołtarzu] św. Anny	6
22. Serca złote św. Anny	4
23. Pasy srebrne	2

²⁰ Być może, jedna z 3 lamp z wykazu precjozów to duża, posrebrzana lampa wieczna pochodząca z kościoła bożogrobców, a eksponowana na wystawie stałej nyskiego Muzeum Sztuki i Starożytności na początku XX w. (H. DITTRICH, *Führer durch die Sammlung des Neisser Kunst- und Altertumsvereins*, „Jahresbericht” 20 [1916], s. 17). Takie samo przypuszczenie może dotyczyć puszek połączanej od wewnątrz, oszacowanej na około 200 talarów, która zginęła 3 VII 1855 r. z szafy zakrystii kościoła Św. Piotra i Pawła. Naczynie to zostało określone jako *Hostienschale in Form einer alten Zuckerschale, ohne Verzierung. 1 Mark 3 1/2 Loth schwer* („Neisser Anzeiger” 1855, nr 52, s. 215).

²¹ FUCHS, *dz. cyt.*, s. 455–459.

Ornatus Novus, et pretiosor

- 1°. Ex pretiosissima Materia, Pluviale 1. Casula 1. Dalmaticae 2. Cum Stolis, manipulis, Bursa, et palla
- 2do. Rubri Coloris, Pluviale 1. Casula 1. Dalmaticae 2. Cum Stolis, manipulis, Bursa, et palla
- 3^{tio}. Albi Coloris Casula 1. Dalmaticae 2. Cum Stolis, manipulis, Bursa, et palla, et Strophio
- [4] Casulae albi Coloris auß Prokath Cum Strophijs totidem, Stolis, manipulis, Bursis, et pallis 4
- [5] Rubri Coloris, Casulae auß Prokath Cum Strophijs totidem Stolis, manipulis, Bursis et pallis 4
- [6] Casula auß Dredohr 1
- [7] Pulchriora Pluvialia alia 2

Szaty liturgiczne nowe i cenniejsze

1. Z najdroższego materiału 1 kapa, 1 ornat, 2 dalmatyki ze stułami, manipularzami, bursą i pallą
2. Koloru czerwonego 1 kapa, 1 ornat, 2 dalmatyki ze stułami, bursą i pallą
3. Koloru białego 1 ornat, 2 dalmatyki ze stułami, manipularzami, bursą, pallą i wstążką
4. Ornaty białe brokatowe ze wstążkami, manipularzami, bursami i pallami 4
5. Koloru czerwonego ornaty z brokatu ze wstążkami 4
6. Ornat ze złotogłowa 1
7. Inne bardziej ozdobne kapy 2